

УДК - 711

Ісайко Н.Б.,

palageya@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7808-0667,

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, м. Київ

DOI: 10.32347/2076-815x.2019.70.241-249

ІСТОРИКО-МІСТОБУДІВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ М. ШУМСЬК

Розглянута науково-дослідна робота по дослідженню культурної спадщини та розробці історико-архітектурного опорного плану м. Шумськ Тернопільської області з визначенням меж та режимів зон охорони пам'яток, історичних ареалів». Проведений аналіз містобудівних утворень різних часів, ландшафту та об'єктів культурної спадщини.

Ключові слова: історичне місто, історичний ландшафт, культурна спадщина, історичний ареал, історично сформовані містобудівні утворення.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Діючий раніше генеральний план м. Шумськ не був реалізований. Закінчення його строку дії і зміни, що відбулись в державному устрої країни, правовій базі та інших сферах визначили необхідність в розробці нового генерального плану міста. Розробка історико-архітектурного опорного плану є невід'ємною частиною комплексу містобудівної документації історичного міста.

Новизна наукового дослідження. Вперше було розроблено Історико-архітектурний опорний план м. Шумськ, як міста занесеного до Списку історичних населених місць України.

Виклад основного матеріалу. У 2017-2018 роках автор статті прийняла участь у дослідженні, метою якого було розробка історико-архітектурного опорного плану з визначенням історичного ареалу та зон охорони в межах сучасного міста Шумськ. Потреба здійснення цієї роботи впливає з необхідність розробки нового генерального плану м. Шумськ, що розробляється ТОВ «Кайлас АЕРО» згідно замовлення Шумської міської ради. У Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038-VI [3] зазначено, що у складі генерального плану населених пунктів занесених до Списку історичних населених місць України, необхідне визначення режимів регулювання забудови в межах визначених історичних ареалів та розробка історико-архітектурного опорного плану, в якому зазначається інформація про об'єкти культурної спадщини.

Авторський колектив даної роботи очолила Л. Ісайко. Основними виконавцями, авторами окремих розділів, фотофіксації та графічних матеріалів були, К. Ісайко, О. Халєпа, Н. Ісайко, В. Бітковський, Задля забезпечення збереження традиційного характеру середовища та пам'яток і об'єктів культурної

спадщини, під час дослідження була вивчена різноманітна та багатопланова культурна спадщина Шумська. Для досягнення цієї мети вирішувалися такі завдання: історико-архітектурні та історико-містобудівні дослідження міста; аналіз археологічної спадщини міста; дослідження наявних на сьогодні розпланування і забудови міста, етапів та принципів їх формування; визначення історико-культурної цінності території міста; вивчення джерельної бази; визначення меж історичного ареалу міста; визначення охоронних зон пам'яток; визначення режимів використання територій історичного ареалу міста. Дослідницькі методи, які було використано в цій роботі, відповідають загальноприйнятій методології історико-містобудівних пам'яtko-охоронних досліджень, висвітлених в наукових працях В. Вечерського [4, 5]. Також цій проблемі присвячені праці С. Водзинського [1] та Б. Колоска [6]. Розробка історико-архітектурного опорного плану та визначення історичних ареалів міста проводилися згідно з чинними нормативно-правовими й методичними документами, які формують сучасну нормативну та методичну базу таких досліджень. Це, передусім, закони України «Про основи містобудування», «Про охорону культурної спадщини», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць» та інші.

Вивчення міста та створення схеми територіального і планувального розвитку відбувалося за природними особливостями місцевості, що визначають своєрідність планування та просторової забудови населеного пункту, основними історичними етапами та виявленням основних структурних елементів. В м. Шумськ можна виокремити три основні планувальні осі, що впливали на його розвиток: ріка Кума, ріка Вілія, дорога Кременець – Острог, але визначальною складовою історично сформованої архітектурно-містобудівної структури – є природній ландшафт території. Ландшафт являє собою найбільш сталий структуро- та формоутворюючий чинник.

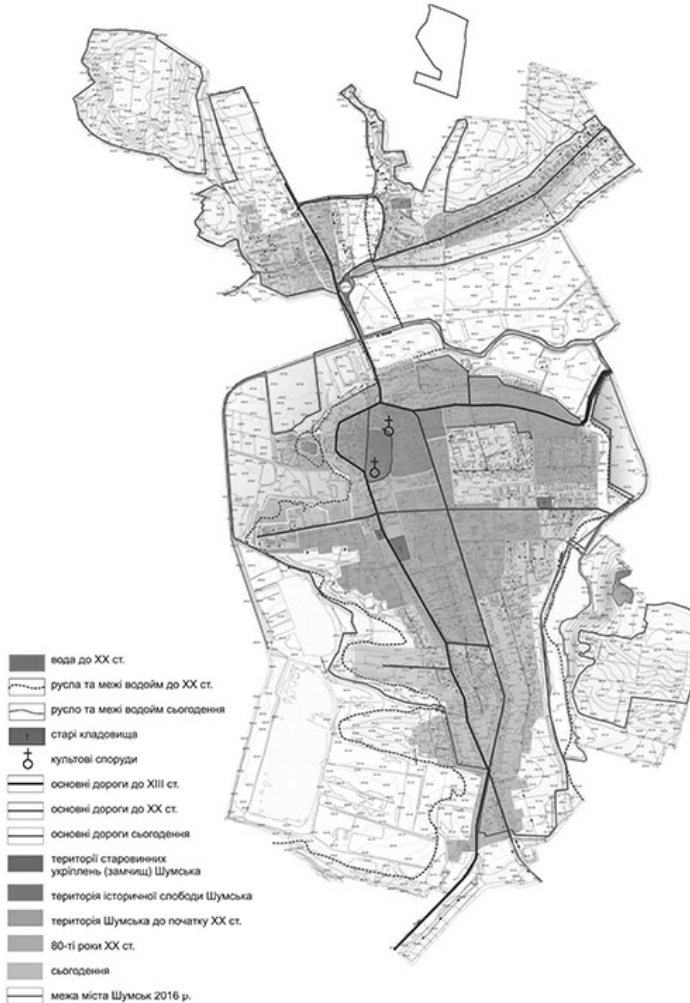
Через Шумський район проходить Кременецьке горбогір'я з абсолютними висотами до 315 метрів. Північний схил Кременецьких гір – крутий, уривистий, сильно розділений ярами та балками. Над прилеглою рівниною Малого Полісся Кременецькі гори різко здіймаються на 120-130 м. Південний схил поступово знижується і непомітно переходить у Тернопільське плато. Раннесередньовічне городище Шумська знаходилось над р. Кумою, притокою р. Вілії, між селом Бриковом і Онишківцями. Зведене воно було на високому, уривистому березі річки й оточене валами, до яких з півночі та сходу прилягав великий став. Культові і фортифікаційні споруди цього періоду не збереглися. Власне, те що є нині на поверхні – пагорб на високому правому березі р. Кума та

підземні залишки того літописного Шумська, які досліджуються археологами. Відроджена Шумська фортеця вже розмістилась в низині – на широкій мисоподібній заплаві, майже півострові, створеній крутим поворотом річки. Фортецю з одного боку оточувала р. Вілія з її притокою р. Кума, а з іншого боку місто оточувала розлога дуга валу з ровом [7]. Таким чином ландшафтні особливості відображуються в планувально-просторовій організації міста, де річка Кума є межею різних етапів існування міста: на підвищеному правобережжі середньовічне городище XII ст., на низинному лівобережжі – містечко з фортецею та замком XVI ст., а заплавна долина створена в межиріччі ввійшла до фронту взаємної архітектурно-просторової композиції міста та його природного оточення.

Архітектурно-містобудівна структура міста княжої доби сформувалась на підставі топографії, гідрографічної мережі, основних транспортних зав'язків регіону, та визначила основні напрями міського розвитку до сьогодення. Подальше формування території дозволяє виявити основні історичні етапи та основні структурні елементи міста. Тож, в XVII -XVIII ст. укріплення Шумська були знищені, хоча ще до 1914 р. у Шумську зберігалися руїни двох замчищ. На їх місці почалось формування ансамблю центральних споруд та головного майдану в історичному осередку міста. Роль архітектурних домінант відігравали культові споруди – спочатку францисканський костел XVIII ст. (з 1837 р. Свято-Преображенська церква), а потім – і римо-католицький костел Непорочного Зачаття та Синагога [8]. У XIX ст. давніші визначні споруди зберегли своє провідне значення - Преображенська церква, римо-католицький костел Непорочного Зачаття та Синагога протягом століття були загальним центральним орієнтиром. Саме місто, з архаїчним плануванням й одноповерховою дерев'яною забудовою, змінило архітектурне обличчя і прикрасилось рядом мурованих споруд, здебільшого виробничого і частково цивільного призначення. За століття постало принципово нове місто. XIX-XX ст. характеризується поступовим планувальним розвитком на південь вздовж основної транспортної осі міста та активним формуванням промислових території на заході, частково руйнуючи історичний центр міста та його планувальну структуру. У другій половині XX ст. почався етап «тихої» руйнації. Втрата основної архітектурної домінанти – римо-католицького костелу супроводжувалася зламом історично сформованої розпланувальної мережі. Місто отримало перехресно-рядове розпланування, фортечні вали розкопали та засипали рови, завдяки чому зникла просторова ізоляція різних частин міста. Із встановленням Незалежності України, католицька громада Шумська відновила костел, а також була побудована дерев'яна греко-католицька церква. Роль церковних архітектурних домінант як орієнтирів було відновлено і прийнято ряд заходів по збереженню архітектурно-містобудівної

спадщини старовинного міста Шумськ. Відповідно, під час дослідження та графічного аналізу планувальної мережі, територію сучасного міста було диференційовано за типом і щільністю забудови, насиченістю об'єктами культурної спадщини, рівнем втручання антропогенного фактору, збереженістю елементів історичного та природного середовища: 1) Літописний Шумськ; 2) Історичне місто Шумськ; 3) Історичні передмістя Шумська; 4) Історичні села, які ввійшли до складу м.Шумськ; 5) Територія сучасної забудови; 6) Промислові території; 7) Природно-ландшафтні території.

Історичні райони м. Шумськ

На території міста Шумськ відсутні історико-культурні заповідники та історико-культурні заповідні території, але існуючі, досить різноманітні, однак об'єднані територіальними межами, інтегровані у містобудівну структуру, історично пов'язані у систему ландшафтні об'єкти повинні бути використані для формування цілісного образу міста не тільки в його історичних межах, а й на всій території, під час створення паркових структур та інших ландшафтних об'єктів. До таких об'єктів відносяться: долини річок Кума та Вілія, городище літописного Шумська, городище XIV – XVст. на лівому березі р. Вілія. Також, на підставі сукупного аналізу джерел, територія, в межах комплексної охоронної зони, разом з площею на півночі вул.Української надає змогу ревалоризації історичного середовища міста Шумська XVIII- XIX ст. Хоча більшість споруд, що сформували планувальну структуру міста є втраченими, проте їх території пропонуються до взяття на державний облік, як об'єкти культурної спадщини археології. В цілому, у виявленні історично цінних міських територій та визначенні меж історичного ареалу істотно допомогло вивчення картографічних матеріалів, а також проведено фотофіксацію пам'яток та інших цінних об'єктів спадщини, які в подальшому було запропоновано до взяття на облік. Збережена історична забудова міста Шумськ виявилась досить різноманітна – промислова, громадська і житлова, та різної ступені збереженості.

У результаті, при визначенні охоронного зонування історичного ареалу, використано комплексний підхід. Був запропонований один історичний ареал, який охоплює найбільш цінну історичну територію, де поєднані: наявна система давнього розпланування; частково історичні панорами та силует; квартали та вулиці з пам'ятками історії та архітектури; фрагментарно, характерна рядова забудова минулих століть; археологічний культурний шар; ділянки цінного ландшафту. В межі історичного ареалу увійшла архітектурно-просторова композиція, що склалась з кінця XIX ст. це – історичний центр розташований на природньому підвищенні, з витягнутою, з півночі на південь, прямокутною площею з залишками замчиська, трьома культовими спорудами розміщеними: на півдні площі (Спасо-Преображенська церква), на північному-заході (синагога) та північному-сході (Римо-католицький костел Непорочного Зачаття), та торговими приміщеннями. Композиційне ядро оточене житловою забудовою на схилах вздовж заболоченої долини р. Вілія, яка формує умови далекого розкриття силуету міста. Крім того, було визначено таку номенклатуру зон охорони пам'яток: комплексна охоронна зона; зони регулювання забудови; зона охороненого ландшафту; зони охорони пам'яток археології; зони охорони археологічного культурного шару. Зони регулювання забудови, за результатами досліджень, було відділено двох категорій:

Першої категорії – зона що охоплює пов'язані з пам'яткою архітектури

національного значення Спасо-Преображенська церква 1637 р та Дзвіниця Спасо-Преображенської церкви ділянки історичної забудови, а також території, на які поширюється композиційно-видовий вплив пам'ятки: точки її оптимального сприйняття; території, що оглядаються разом з нею; ділянки, на яких необхідно регулювати висоту та інші параметри забудови задля збереження цінних пейзажів і видів.

Другої категорія – зона регулювання забудови історичного середовища, що охоплює терени міста на які поширюється композиційно-видовий та панорамний вплив пам'ятки археології місцевого значення, задля забезпечення збереження історичного розпланування та масштабності забудови.

Отже місто Шумськ зберегло планувальну структуру історичного центру, проте не цілісність архітектурно-просторової єдності забудови з точки зору зовнішнього сприйняття. Відновлення Римо-католицького костелу Непорочного Зачаття, посприяло покращенню ситуації, хоча відсутність третьої архітектурної доміанти та активне впровадження типової громадської забудови в 60-80-ті роки ХХст. призвели до руйнування внутрішньої архітектурно-композиційної єдності історичного міського середовища. Тому завданням історико-архітектурного опорного плану стало формування передумов для збереження, як елементів історичного архітектурного середовища міста, так і визначення таких режимів використання охоронних зон, які дали б можливість відновити втрачену цілісність історичного міського середовища.

Список використаних джерел

1. Водзинський Є.Є. Історичні міста України: дослідження та охорона спадщини / Є.Є. Водзинський. // Архітектурна спадщина України. – 1996. – №3. – С. 243–254.
2. ДБН Б.2.2-3:2012. Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту. Прийняття від 12.03.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dnaop.com/html/32370/doc-ДБН_Б.2.2-3_2012
3. Закон Верховної Ради України «Про регулювання містобудівної діяльності» №3038-VI, від 17.02.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/3038-vi>
4. Історико-містобудівні дослідження: Васильків, Вінниця, Горлівка, Ізмаїл / За ред. Вечерського В.В.; Відп. за вип. Сердюк О. М. - К., 2011. - 276 с.; 136 іл.
5. Історико-містобудівні дослідження: Суми, Миргород, Корець / За ред. Вечерського В.В.; Відп. за вип. Звіряка А. І. – К.: Фенікс, 2013. – 334 с., 128 іл.
6. Колосок Б.В. Пам'ятки містобудування та їх охорона / Б.В. Коло-

сок. // Праці Центру пам'яткознавства. – 2001. – №3. – С. 49–72.

7. Літопис віків: Історія Шумська від часу заснування до наших днів. // Новини Шумщини. – 1999. – №9 жовт.

8. Мацюк О.Я. Замки і фортеці західної України / О.Я. Мацюк. – Львів: Центр Європи, 2005. – 96 с.

Исайко Н. Б.,
Национальная Академия искусств и архитектуры, г. Киев

ИСТОРИКО-ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ Г. ШУМСК

Статья посвящена научно-исследовательской работе по исследованию культурного наследия и разработке историко-архитектурного опорного плана г. Шумск. Проведен анализ градостроительных образований разных времен, ландшафта и объектов культурного наследия. Установлен исторический ареал города и зоны охраны памятников.

Ключевые слова: исторический город, исторический ландшафт, культурное наследие, исторический ареал, исторически сложившиеся градостроительные образования.

Architect, graduate student Isaiko N.B.,
National Academy of Arts and Architecture, Kyiv

ISTORICAL AND URBAN DEVELOPMENT RESEARCH OF THE SHUMSK CITY

The article is devoted to the research work on the study of cultural heritage and the development of a historical and architectural support plan of the city of Shumsk.

Operating earlier Shumsk city master plan was not implemented. Therefore, the expiration of its term and the changes that took place in the state structure of the country, the legal framework and other areas determined the need to develop a new master plan of the city. The development of the historical-architectural support plan is an integral part of the complex of city-planning documentation of the historic city. Historical and architectural support plan of the Shumsk city, as a city listed on the list of historic settlements of Ukraine, was developed for the first time.

Exploring the city and creating schemes of territorial planning and development was the natural terrain features that define the uniqueness of spatial planning and building of settlements, the main historical stages and identify the major

structural elements. The analysis of urban structures of different times, the landscape and objects of cultural heritage has been carried out. Established historical areas of the city and zone of protection of monuments.

The task of historical and architectural support program was the formation of conditions for preservation, as part of the historical architectural environment of the city and the definition of such regimes use security zones, which would give an opportunity to restore the lost integrity of historic urban environment.

Keywords: historical city, historical landscape, cultural heritage, historical area, historically formed town-planning formations.

REFERENCES

1. Vodzynskiy Ye.Ye. (1996) Istorychni міста України: doslidzhennia ta okhorona spad-shchyny [Historical cities of Ukraine: research and heritage conservation]. *Arkhitekturna spadshchyna Ukrainy – Architectural heritage of Ukraine*, 3, 243–254 [in Ukrainian]
2. DBN B.2.2-3:2012 Sklad ta zmist istoryko-arkhitekturnoho opornoho planu naselenoho punktu [Composition and maintenance of historical-architectural supporting plan of the settlement]. (2012). from 12 march 2012. (n.d.) *dnaop.com*. Retrieved from – https://dnaop.com/html/32370/doc-DBN_B.2.2-3_2012 [in Ukrainian]
3. Zakon Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro rehuliuвання mistobudivnoi diyalnosti» №3038-VI, vid 17.02.2011 [Law of the Verkhovna Rada of Ukraine «On Regulation of Urban Development» №3038-VI, from February 17 2011]. (n.d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from –<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/3038-vi> [in Ukrainian]
4. Vecherskoho V.V. (Eds.). (2011). *Istoryko-mistobudivni doslidzhennia: Vasylkiv, Vinnytsia, Horlivka, Izmail* [Historical and urban studies: Vasylkiv, Vinnytsia, Horlivka, Izmail]. Kyiv. [in Ukrainian]
5. Vecherskoho V.V. (Eds.). (2013). *Istoryko-mistobudivni doslidzhennia: Sumy, Myrhorod, Korets* [Historical and urban studies: Sumy, Myrhorod, Korets]. Kyiv: Feniks [in Ukrainian]
6. Kolosok B.V. (2001) Pamiatky mistobuduvannia ta yikh okhorona [Town-planning memorials and their protection]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva – Proceedings of the Center for the Study of attractions*, 3, 49–72 [in Ukrainian]
7. Litopys vikiv: Istoriia Shumska vid chasu zasnuvannia do nashykh dnev [Chronicle of the Centuries: History of Shumsk from the time of its foundation to the present day]. (1999) *Novyny Shumshchyny – News of Shumshchina*, 9 [in Ukrainian]
8. Matsiuk O.Ia. (2005). *Zamky i fortetsi zakhidnoi Ukrainy* [Castles and Fortresses of Western Ukraine]. Lviv: Tsentr Yevropy [in Ukrainian]